16/29 ՄԱՐՏ 1904

Ա. ՏԱՐԻ. — ԹԻՒ 40

ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

Բաժանորդագին՝ 10 ֆր. տարեկան

Հասցէ՝
Réd. du jour. „VERADZNOUTIOUN“.-Roustchouk
Ред. на в. „ВЕРАДЗНУТЮНЪ“. — Русе

Հ Ի Դ Ր Ա Յ

Ֆրանսիական մի թերթում կարդում ենք հետեւեալը, որ քաղուած է Ս. Պետերբուրգից գրուած մի նամակից. —

«Գալիցինը, վերջնականապէս խաղաղեցնելու համար երկիրը (Կովկասը) մշակել է նորերս ռուսական մի նախագիծ, որի գլխաւոր գծերի վրայ կարող եմ մատնանիչ լինել։ Խնդիրը պարզապէս կայանում է նրանում, որ Կարսի, Երեւանի, Շուշիի և Թիֆլիսի ազգաբնակութիւնը (հայ) պէտք է փոխադրել տրեւն Սիբիր և Ռուսաստանի հարաւ-արեւելեան կողմերը։ Այդ նախագիծը ներկայացուել է Պլեւէի միջոցով ցարին, որը վաւերացրել է այն»։ (Նոտրգրերը Պետերբուրգի թղթակցինն են)։

Եթէ այդ լուրը ճիշդ է — և Գալիցինի դիպլոմատական գլուխը, որ ղեկավարւում է վախկոտութեան հանճարով, ընդունակ է յօրինելու այդպիսի վայրենի տխմարութիւններ, — եթէ, ասում ենք, այդ լուրը ճիշդ է, դա ապացուցանում է առաջնապէս մի բան. — չափազանց ջանասէր արջի ծառայութիւն արջապետին։ Պէտք չէ զարմանալ բնաւ, որ ցարի ծառաները, փոքրից մինչև մեծ, գործ են դնում ամեն ջանք հայ ժողովրդի աչքին լիովին ատելի ու զզուելի դարձնել իրան ցարին իր կառավարական ամբողջ մեքենայով հանդերձ։ Եթէ դա չէ ծառայում ցարի փառքին և ո՛չ էլ նրա կառավարութեան հեղինակութեան ու հաստատականութեան, դա ըստ ինքեան մի մեծ ծառայութիւն է ժողովրդին։ Վախկոտ գաղան Գալիցինը, որ գիշեր-ցերեկ դողում է՝ չը լինի թէ իր պալատի տակ հայերը դինամիտ անցրած լինեն, հէնց ինքն այլ կերպ զօրաւոր դինամիտ է պատրաստում Կովկասում։ Այդ դինամիտն է իրա իսկ հանճարեղ նախագիծը ռուսահայերի տեղափոխման նկատմամբ։ Քսան տարւայ յեղափոխական քարոզը չէ կարող տալ զայրոյթի այնպիսի մեծ զօրութիւն ռուսահայերին ցարիզմի դէմ, որքան Գալիցինի նախագիծ-դինամիտը։ Եւ այս վերջին դինամիտն այլ կերպ ուժով կը պայթէ ցարիզմի շէնքի տակ Կովկասում, եթէ չընթադրենք որ նրա, դինամիտ-նախագծի, բնական ճակատագիրն է լինելու՝ ռուսական պետութեան ոճրագործութիւններով լի արխիւում փտել պատմութեան փոշիի տակ։

Կայ, յիրաւի, րոպէներ, երբ չը նայելով այն սարսափելի դըրութեան, որ ստեղծել է Գալիցինը հայերի գլխին Կովկասում. չը նայելով այն քաղաքականութեան սիստեմական բռնութեան ու չարունակական խոլագար ճնշման, որ վարում է ցարիզմն ամբողջ Ռուսաստանում և մասնաւորապէս ռուսահայերի դէմ. չը նայելով այն պատերազմական վիճակին, որ Կովկասում ամեն-մի բնակչի, և մասնաւորապէս հայի, կեանքը դարձրել է խաղալիկ մի յետնեալ ոստիկանի քմահաճոյքին և ամբողջ ռուսահայերի ճակատագիրը դրել Գալիցինի պէս մէկ աւազակի ոճրագործ և արիւնաթաթախ ձեռքը, — դարձեալ թւում է, որ ռուսահայերը պէտք է հօմերական ծիծաղով դիմաւորեն այն անհեթեթ, զառանցական, ցնորական նախագծի սպառնական ուրուականին։ Ռուսահայերը պէտք է մեծ վստահութիւն ունենան իրանց ոյժի, կամքի ու վճռականութեան վրայ, պէտք է ցոյց տան հաստուն մի հասարակութեան գիտակցութիւն, ինքնաճանաչ ընթացք և գործօն էներգիա ու նախաձեռնութիւն ինքնապաշտպանութեան գործում, և, հետեւաբար, ո՛չ մի երկիւղ չը կրեն այդպիսի դինամիտներից՝ որքան դրանք մնում են սոսկ թղթէ դինամիտներ և որքան դրանց գործադրութեան համար ցարիզմըն իրան տեսած կը լինի դէմ յանդիման ժողովրդային ընդհանուր ըմբոստութեան և անվհատ դիմադրութեան։

Անշուշտ, Գալիցինի բերանում դեռ մնացել է մեղրի պէս համեղ հայ եկեղեցապատկան հարստութիւնների ճաշակը։ Աւազակային յարձակումով գողանալով հայ հասարակութեան այդ հարստութիւնը, նա հիմա երազում է հայերին մասսայով հեռացնելով Կովկասից Սիբիր և Թիւրքիստանի ամայի խորերը, վայելել նաև այն կայքերը, գոյքերն ու դրամները, որ հայերը կը թողնեն իրանց յետեւից Կովկասում։ Պատառը համեղ է, պատառը խոշոր է, խիստ խոշոր, կասկած չը կայ, և կարողէ ախորժելի լինել Գալիցինի պէս շատ և շատ շների կոկորդին՝ մինչև իսկ մինիստր Պլեւէի կատաղախտ ստամոքսին։ Բայց այդ դեռ չէ նըշանակում, որ այդ պատառը հայերը կը մեծարեն նրան ոսկէ պնակի վրայ՝ հիւրասիրութեան աղ ու հացի կողքին։ Միւս կողմից ռուսահայերին բնաջինջ անելու ուրիշ ամենահաստ և ամենալաւ միջոց չի գտնւիլ, եթէ ոչ Սիբիրի սառնամանիքները և վայրենի Թիւրքեստանը։ Այդ միջոցն այն առաւելութիւնն ունի մանաւանդ, որ ցարիզմի ծակ ու դատարկ գանձարանին շատ աժան կը նստէ, քանի որ զօրքերի, զէնքերի ու հրանիւթների պէտք չի լինիլ, մի բա՛ն, որ մեծ ծախսեր ու շատ աշխատանք ու քրտինք կը պահանջէր, եթէ Գալիցինի թեթև ձեռքով հրաման խնդրէր ցարից կոտորել ռուսահայերին։ Ինչպէս տեսնում էք, Գալիցինն իբրև դիպլոմատ՝ խնայողական մեծ միջոց է գտել ցարիզմի բիւջէտի համար, միանգամայն նախագծելով լցնել այդ Դանայեան անյատակ տակառը հայկական հարստութեամբ։ Միւս կողմից էլ, իբրև հայրախնամ փոխարքայ Կովկասում, նա հայերին ուզում է տալ հանրական անցագիր մի երկար ճանապարհորդութեան համար, իբրև օդափոխութիւն, դէպի այնպիսի ախորժելի տեղեր, որտեղ քիչերը կենդանի կը հասնեն և որտեղից այլ ևս վերադառնալիք չը կայ։

Այդ բոլոր նախագծերն, արդարեւ, նոյնքան ծիծաղելի են, որքան և լաց պատճառող, նոյնքան անհեթեթ են, որքան և զայրացուցիչ առողջ բանականութեան տեսակէտից։ Բայց մի կառավարութիւն, որ ընդունակ է ամեն գաղանութեան, որպէս և ամեն խելագարութեան, իրանից ներկայացնում է կատաղած մի շուն, որ պէտք է սպանել յանուն հասարակութեան փրկութեան։ Բայց այդ կատաղած շունն իսկապէս հազարագլուխ հիդրայ է, իր անթիւ ոտքերով և անճոռնի, հրէշաւոր մարմնով տարածուած ամբողջ Ռուսաստանի վրայ մի ծայրից մինչեւ միւսը, խեղդելով ամբողջ ժողովրդներ, լափելով ամեն հարստութիւն, անյագաբար կուլ տալով ամբողջ երկրի կենդանարար հիւթն ու արիւնը։ Եւ այդ հիդրային ջախջախելու մեծ ու փրկարար գործն ընկած է նոյնպէս Հայերի վրայ, որպէս և Ռուսաստանի միացած բոլոր ժողովրդների վրայ։ Եւ կը գայ օրը, և այն հեռու չէ, երբ այդ ժողովրդների յեղափոխական տարրերը, միացած միմեանց հետ և միահամուռ ոյժերով, և ազատութեան միակերպ ծառաւով ու ոգեւորութեամբ՝ կը սատկեցնեն հիդրային։ Եւ հէնց այդ օրւայ համար է, որ Ռուսաստանի ժողովրդներն իրանց յեղափոխական տարրերով պէտք է պատրաստեն, ամենքը, ամենքը, ամե՜նքը։

ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆՆԵՐԸ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

II.

Կովկասահայ քաղաքական կուսակցութիւնները

(Շար. նախորդ թիւէն եւ վերջ)

Իրենց յեղափոխական բնաւորութեամբ (թէեւ տարբեր սկզբունքներից ելած եւ տարբեր նպատակներ ունեցող) տարբերւում են այդ երեք կուսակցութիւնները չորրորդ՝ ազգային-պաշտպանողական կուսակցութիւնից։ Սոցիալ-դեմոկրատական ընդհանուր աշխարհայեցողութիւնն է յեղափոխական, իսկ ազատամիտ բուրժուազիան յեղափոխական է՝ քանի դեռ օպօզիցիայի մէջ է. այնինչ ազգային-պաշտպանողական կուսակցութիւնը ռէակցիօնական է իւր էութեամբ։ Առաջին կուսակցութիւնները՝ քաղա-

քական արդի ընդհանուր դրութիւնից դժգոհ՝ յեղաշրջել են ուզում քաղաքական ամբողջ շինուածքը, իսկ վերջին կուսակցութիւնը կամենում է ազգի եւ եկեղեցու միջեւ այժմ ունեցած բաւարար թէ անբաւարար իրաւունքները միայն պաշտպանել։ Թէեւ նա էլ է երբեմն դժգոհ, բայց նրա դժգոհութիւնը սահմանափակւում է պետութեան միմիայն հակահայ եւ ազգային եկեղեցու նկատմամբ բռնած քաղաքականութեամբ եւ արտայայտւում անմիջական ու զօրեղ հարուածի ժամանակ, բացառապէս հայ ազգի «բարձր» աւանդութիւնների եւ օրինական իրաւունքների ձեռնամխութեան դէպքում։

Այդ կուսակցութիւնը պիտի լինի, այսպէս ասած, արշակաւանների կուսակցութիւն։ Նրանք, որոնց ընդհանուր աշխարհայեցողութիւնը պահպանողական է. նրանք, որոնք չեն կարողանում համբերել յեղափոխութիւն ասած բանը. նրանք, որոնք միւս կուսակցութիւնների մէջ տեսնում են աւելորդ, անժամանակ եւ անտեղի պահանջներ. նրանք, որոնք քաղաքական կեանքի մէջ աւելորդ մսագնդեր են. բայց «հասարակական կարծիքից» ծածկուելու համար ստիպուած են մորթ քաշել վրայները, — պիտի թափեն այդ կուսակցութեան մէջ։ Նա բաղկացած պիտի լինի ընդհանուր առմամբ հոգեւորականութիւնից, սենտիմենտալ եկեղեցասէրներից, սկեպտիկ եւ պլատոնիկ ազգասէրներից, տաճկահայկական յեղափոխութիւնից զատ ուրիշ բան չընդունող հայրենասէրներից, քաղաքական գոյն չունեցող՝ բայց ժողովրդի բերանից խօսող ինտելիգենտներից եւ նման tutti quanti-ներից։ Թէեւ այդ կուսակցութիւնն այդչափ խառնաշփոթ եւ բազմադիմի է երեւում, այնուամենայնիւ ոչ տուողները պիտի լինեն վեղարն ու փարաջան եւ Տաճկահայաստանի սուրն ու ատրճանակը, որոնց քաղաքական խափուսիկ դէվիզն է՝ ինֆնապաշպանութիւն։

Ռուս հզօր միապետութեան դէմ չի կարելի կուռել ուժերի անհամապատասխան լինելու պատճառով եւ այն ուրիշ հեռաւոր բաների համար, ասում է հոգեւորականութիւնը. այնքան էլ լաւատես չպիտի լինել եւ կարծել, թէ ցարիզմը անկման վրայ է եւ անկումից յետոյ կը բարեփոխուի հայ եկեղեցու՝ որ միեւնոյնն է թէ ազգի՝ դրութիւնը։ Աւելի խելացի է, կանգնել այսօրուայ իրական հողի վրայ եւ աշխատել ազգի եւ առաքելական սուրբ եկեղեցու ունեցած՝ պետութեան չնորհած իրաւունքները պաշտպանել։ Կը բաճատել են որոշ չափով կաթողիկոսի իրաւունքները, խլել են եկեղեցու հարստութիւնը, վաղն էլ բոլորովին կը խլեն կաթողիկոսի իրաւունքները, միւս օրը՝ եկեղեցին եւ այդպիսով հայութեան գերեզման կիջեցնեն, չէ՞ որ եկեղեցին եւ կաթողիկոսութիւնն է ազգի գոյութեան միակ կրիտերիան . . .

Հոգեւորականութեան այդպիսի դատողութիւնն ունի իւր իրական հիմքը։ Նա վախենում է զրկուել իւր իշխանութիւնից, որ գործադրում է ազգային՝ մօնոպոլ դարձրած մէկ ու կէսնտ հիմնարկութիւնների մէջ. նա չէ կամենում բաց թողնել ազգի ղեկը, որ դարերից իվեր իւր ձեռքի մէջ ունի. նա վախենում է կորցնել իւր բարձր տեղը, որ մինչեւ այսօր վայելում է հասարակական աստիճանների վրայ. նա գիտէ, որ քաղաքական ուրիշ պայմաններում իւր մենաշնորհումները պիտի նուազին եւ չքանան։ Եւ որպէսզի կարողանայ պահպանել իւր դիրքն ու ազդեցութիւնը, նա աշխատում է ազդել միամիտ մարդկանց կրօնական եւ ազգային զգացմունքի վրայ։ Այդ պատճառով էլ թաքնուած եկեղեցու պատերի արանքում, իւր իշխանութեան նշանները՝ հայի խաչն ու հայի աւետարանը ձեռքին՝ ինքնապաշտպանութիւն է միայն քարոզում։

Եթէ նոյն ինքնապաշտպանութեան դրօշն են բարձրացնում տաճկահայ յեղափոխութեան մոլեւանդները կովկասում, դա իհարկէ չէն հիմնում որեւէ մտաւոր ազգակցութեան վրայ, այլ պայմանաւորում են հայութեան „այժմեան“ քաղաքական բարդութեամբ եւ նպատակայարմարութեամբ։ Որպէսզի հայերի «միակ» հայրենիքի փրկութեան գործը չթուլանայ եւ Հայաստանի ազատագրութեան դատը չկաղայ. որպէսզի կովկասահայերի ուշադրութեան կենտրոնը չփոխուի եւ տաճկահայ յեղափոխութիւնը չզրկուի նրանց զէնք ու դրամից. — ռուսահայերին ինքնապաշտպանութեան ճանապարհն են ցոյց տալիս քաղաքական հարուստ հոտառութեամբ օժտուած հայ քաղաքագէտները։ Թէ ինչ արժէք ունի տաճկահայ յեղափոխութեան իդէօլոգիայի այդ մորթափոխ քաղաքականութիւնը կովկասում՝ թողնեմ մի կողմ։ Անհրաժեշտ է սակայն չեշտել, որ եթէ յեղափոխութեան տրամադրուած կովկասի երէկուայ եւ մասամբ էլ այսօրուայ մարդկանց բեւեռեալ մտքի մէջ այդ խօսքը տակաւին հող է գտնում, վաղուայ մարդու թարմ միտքը՝ կրթուած իրական եւ անողոքելի ընթացքի մէջ՝ այլեւս չի ձայնակցի նրան։

Այսպէս՝ այժմեան պայմաններում եւ հայերիս սօցիալ-քաղաքական կացութեան մէջ այդ չորս կուսակցութիւններն են ընդհանուր առմամբ, որ մասամբ առաջ են եկել եւ պիտի գան Կովկասի հայ հասարակութեան մէջ եւ կանոնաւոր կազմակերպութիւն ստանան։ Այժմ արդէն կարող ենք պատասխանել մեր բուն հարցին՝ թէ ինչ պիտի լինեն դաշնակցականները Կովկասում եւ այդ կուսակցութիւններից որին պիտի յարեն։ Դրա մասին հետեւեալ յօդուածում։

Բերլին Ս. Կասեան

ՌՈՒՍԱՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼԸ

Մեր բուրժուազիական հովերով տարուած ինտելիգենցիան կարծես՝ դադարած լինելով բուռն թափով խորհել, տենչալ և աշակցելուց, դագարել է նաև տեսնելուց։ Ապա էլ ինչո՞վ բացատրենք մեր լրագրական այն ոլորմելի կուսակցութիւնները, որոնք կորցնելով գաղափարների տարբերութիւնը հրապարակախօսութեան ու կեանքի մէջ, շարունակում են ապրել ու «ոմանրիկ ծակոցներով» իրար հարուածել։ Չէ՞ նշանակում սա, որ այլեւս գոյութիւն չունի գաղափարը, այլ միմիայն կոյր եսամոլութիւնը։ Ցաւ է խոստովանել. բայց դա այսպէս է։

Մի համեմատութիւն «Մշակի» և «Ծարաղի» միջև։ Հրապարակախօսութիւնը՝ այրող, ցնցող հրապարակախօսութիւնը՝ վաղուց է դադարել գոյութիւն ունենալուց այս թերթերում. կան մատենախօսական խծբծանքներ, բայց ոչ քննադատութիւն. դպրոցական ու կրթական հարցերը մոռած են, հայկական իրականութիւնը անկարելի է շօշափել, եկեղեցին ու կղերականութիւնը ծիծաղ էին յարուցանում անցեալում, իսկ այժմ գոյութիւն չունին, ռուսական չինովնիկութիւնը անձեռնմխելի է և այլն։

Ապա էլ ի՞նչ հարցեր են շօշափում այս թերթերը։ — Ոչի՛նչ։ Ռուսահայ թերթ դարձել է օղերեւոյթաբանական կայարանի տեղեկատու եւ տուտուլ ղուրերի ժողովածու։ Գուցէ և մեր թերթերի խմբագրութիւնները գեղեցիկ ցանկութիւններ ունին, բայց ռուսական իրականութիւնը հաշուի չէ առնում այդ ցանկութիւնները։ Գիտակցող մարդիկ վաղուց են գիտակցել մեր մամուլի մանրանալը, հասկացել են, բայց ձեռք ձեռքի չեն խփել և չեն խփում մի բան անելու։ Տեսէ՛ք, նրանք՝ անբաւական հայ մամուլից, դիմում են ռուսականերին, ուր էլի կեանք կայ, ուր կարելի է փարել որոշ գաղափարների ու հոսանքների։ Մենք կարող ենք տասնեակ հայ կարող գրագէտներ հաշուել ռուս մամուլի մէջ, որոնք իրանց յետեւից քաշում են նորերին և այս բոլորը իվնաս հայ գրականութեան, ապա և խաւար հայ ժողովրդին։ Մենակ այս երեւոյթը չէ։ Մեր հին ու նոր գրագէտներից շատերը՝ ասպարէզ չգտնելով հայկական լեգալ իրականութեան մէջ՝ խորը քուն են մտել։ Կեանքը, հայկական կեանքը, մտել է վարագոյրի ետև, իսկ նրանք չեն կամենում գործել վարագուրուած մթնոլորտում։ Եւ այսպիսի պատճառներից մենք ականատես ենք լինում լեգալ հայ մամուլի անմխիթար կացութեան։ Սակայն օգտո՞ւմ է դրանից ռուսական սահմաններն արհամարհող հայ մամուլը։ — Ո՛չ։ Մենք սովոր ենք խունկի ու փառաբանութեան, մեր ստորագրութիւնը վեր ենք դասում գործից և ձեռք չենք մեկնում իսկական մամուլին, որն անկաշկանդ խարազանում է բռնութիւնն ու պարզում

ԾՈՎԻ ՍՕՏ

Եւ ծովի եզերքին կանգնած էի ես։
Տխրադէմ ժայռերը՝ լանջերըն իրանց վէս
Դէմ տուած հեղուկին՝ կուտակուել էին խուռն։
Ալիքներն անաւոր զարնուում էին բուռն։
Դարեւոր մի կաղնի, հաստատ ու քրմահաճ,
Հէնց ժայռի գագաթին, ծռելով դէպ առաջ,
Իր հրպարտ թեւերն էր համարձակ տարածել
Եւ ալեաց մրռունչի վրայ արքայ մի դարձել։
Հեռուում, ամայի ու ցասկոտ ծովի վրան,
Սեւ ամպի իսկ նման կանգնած սկայ դարան,
Վիշապ հողմն էր բռնել արշաւանք մոլեգին,
Դիզելով երկնքում ամպերը մրթագին։
Ստէպ, իրար ետեւից եթերքը պատռելով,
Կայծակն էր դուրս ժայթքում, չուրջ բոլոր վառելով։
Բընութիւնն էր վրսեմ ցասման մէջ իր մոլի։
Երկունքի մէջ էր նա։ Մա՞հ թէ կեա՞նք էր տալի...
Շարունակ ոռնալով, մռնչելով բարկութեամբ,
Խառնուած էր երկինքը ծովի հետ սաստկութեամբ...
Մթապատ էր չորս կողմ։ Թանձրը էր գիշերը։
Զարն իրա գալ բոյնն էր դրել մութ խորշերը։
Զայրացած էին ծովն ու երկինքը խորին
Վայրենի աղմկում, տագնապում ցաւերին։

Կանգնած էի ես, դիտելով այդ մարտը։
Նոյնպէս խիստ, անողոք, գոռ, ինչպէս եւ մարդը
Իր յաւերժ մրցման մէջ, իր կեանքի սուղ կռուում,
Որից դաշտն ծաղկալի դիերով է փուռում։
Հայեացքս պաղեցաւ՝ յառած դէպ արեւելք։
Ա՜հ, ի՜նչպէս. դրժոխքից այդ չը կա՞յ միթէ ելք։
Իսկ մի՞տքը, խաք խօ՞սքը, իսկ կե՞անքը հէնց ինքը,
Մարդկան ճակատագիրն կերակրող այդ ատինքը,
Սո՞ւրբ սընունդ՝ հաւասար բաժնուած ամենքին,
Պարգե՞ւ կենդանութեան բընութեան օրէնքին,
Կա՞նք, ծագած ամպամած չէութեան անդնդից,
Կեա՞նք, աճող ու ծաղկող սեփական արգանդից,
Նորաձեւ կերպերով զարդացող շարունակ,
Իրարից աւելի բարձրը եւ ընդունակ։
Հիւլէ էր անցեալը, անցեալիցը — ներկան,
Ներկայից — առաւել ճոխացած ապագան...
Մե՛ր, տո՛ւր տեղդ մանկան, որ ունի նոր պայման,
Նոր կեանք է ծագում ա՛նդ, ուր քունիդ է սահման։
Այսպէս, կեանքըն ունի իր օրէնքը ներքին,
Ըստեղծող բոլորի, ըստեղծոլ ամենքին։
Այսպէս, միտքն էլ ճաճանչն է նըրա զօրութեան,
Որ ցրւում է խաւարն, տալիս լոյս մարդկութեան...

Կանգնած էի ես միշտ անթարթ հայեացքով...
Եւ անա ինձ թըւաց, թէ ծովն իր ընթացքով,
Ասես թէ բոցերով վառուած ու գրգռած,
Արնագոյն ծուփերով յուզուած էր, փրփրած...
Առաւօտ էր արդէն. արեւի սկուտեղը
Արնագոյն՝ ելնում էր հէնց ծովի մէջտեղը։
Եւ տեսայ երբ ծագեց նոր, պայծառ արշալոյս
Ու ցրւեց անթափանց խաւարը...
Օ՛ դու լոյս...

Լեոնց.

ԾՈՎԻ ՍՕՏ

Եւ ծովի եզերքին կանգնած էի ես։
Տխրադէմ ժայռերը՝ լանջերըն իրանց վէս
Դէմ տուած հեղուկին՝ կուտակուել էին խուռն։
Ալիքներն անաւոր զարնուում էին բուռն։
Դարեւոր մի կաղնի, հաստատ ու քրմահաճ,
Հէնց ժայռի գագաթին, ծռելով դէպ առաջ,
Իր հրպարտ թեւերն էր համարձակ տարածել
Եւ ալեաց մրռունչի վրայ արքայ մի դարձել։
Հեռուում, ամայի ու ցասկոտ ծովի վրան,
Սեւ ամպի իսկ նման կանգնած սկայ դարան,
Վիշապ հողմն էր բռնել արշաւանք մոլեգին,
Դիզելով երկնքում ամպերը մրթագին։
Ստէպ, իրար ետեւից եթերքը պատռելով,
Կայծակն էր դուրս ժայթքում, չուրջ բոլոր վառելով։
Բընութիւնն էր վրսեմ ցասման մէջ իր մոլի։
Երկունքի մէջ էր նա։ Մա՞հ թէ կեա՞նք էր տալի...
Շարունակ ոռնալով, մռնչելով բարկութեամբ,
Խառնուած էր երկինքը ծովի հետ սաստկութեամբ...
Մթապատ էր չորս կողմ։ Թանձրը էր գիշերը։
Զարն իրա գալ բոյնն էր դրել մութ խորշերը։
Զայրացած էին ծովն ու երկինքը խորին
Վայրենի աղմկում, տագնապում ցաւերին։

Կանգնած էի ես, դիտելով այդ մարտը։
Նոյնպէս խիստ, անողոք, գոռ, ինչպէս եւ մարդը
Իր յաւերժ մրցման մէջ, իր կեանքի սուղ կռուում,
Որից դաշտն ծաղկալի դիերով է փուռում։
Հայեացքս պաղեցաւ՝ յառած դէպ արեւելք։
Ա՜հ, ի՜նչպէս. դրժոխքից այդ չը կա՞յ միթէ ելք։
Իսկ մի՞տքը, խաք խօ՞սքը, իսկ կե՞անքը հէնց ինքը,
Մարդկան ճակատագիրն կերակրող այդ ատինքը,
Սո՞ւրբ սընունդ՝ հաւասար բաժնուած ամենքին,
Պարգե՞ւ կենդանութեան բընութեան օրէնքին,
Կա՞նք, ծագած ամպամած չէութեան անդնդից,
Կեա՞նք, աճող ու ծաղկող սեփական արգանդից,
Նորաձեւ կերպերով զարդացող շարունակ,
Իրարից աւելի բարձրը եւ ընդունակ։
Հիւլէ էր անցեալը, անցեալիցը — ներկան,
Ներկայից — առաւել ճոխացած ապագան...
Մե՛ր, տո՛ւր տեղդ մանկան, որ ունի նոր պայման,
Նոր կեանք է ծագում ա՛նդ, ուր քունիդ է սահման։
Այսպէս, կեանքըն ունի իր օրէնքը ներքին,
Ըստեղծող բոլորի, ըստեղծոլ ամենքին։
Այսպէս, միտքն էլ ճաճանչն է նըրա զօրութեան,
Որ ցրւում է խաւարն, տալիս լոյս մարդկութեան...

Կանգնած էի ես միշտ անթարթ հայեացքով...
Եւ անա ինձ թըւաց, թէ ծովն իր ընթացքով,
Ասես թէ բոցերով վառուած ու գրգռած,
Արնագոյն ծուփերով յուզուած էր, փրփրած...
Առաւօտ էր արդէն. արեւի սկուտեղը
Արնագոյն՝ ելնում էր հէնց ծովի մէջտեղը։
Եւ տեսայ երբ ծագեց նոր, պայծառ արշալոյս
Ու ցրւեց անթափանց խաւարը...
Օ՛ դու լոյս...

Լեոնց.

է մեր անմխիթար կացութիւնը։ Անկարելի է, որ հայ հասարակութիւնն չըմբռնէ թէ սարերի ձիւնելը, գետերի յորդանալը, եղանակն ու ցուրտը հասարակական խնդիրներ չեն կազմում և որ դրանցով զբաղւող մամուլը հասարակական դեր չէ կատարում, թէ հայ ժողովրդի բարեկամը ոչ-լեգալ մամուլն է, որ դժուարամարս ձեւեր ու դարձուածներ չէ ստեղծում մի միտք յայտնելու համար, որ պոչը չէ խաղացնում ռուսական գրաքննիչի առջև։ Եւ քանի որ դա այդպէս է, քանի որ մեր օգուտն էլ ազատ մամուլի ծաւալման մէջ է, թող հայ հրապարակախօսը, վիպագիրը, տնտեսագէտը, թղթակիցը ճանաչեն ու աջակցեն այդ մամուլին։ Թող հայրենիքի ոչ մի խորշ անտես չմնայ այդ մամուլին կամ չխուսափէ այդ մամուլից։ Ահա մի գործ, որ չափազանց դիւրին ու չափազանց օգտակար է։ Այդ գործը կարող է հային ինքնուրոյնութեան ոյժ շնորհել, ինքնուրոյն խորհել, դատել ու գործել տալ։ Մեր հաւատն է, որ եթէ ռուսական օրէնքը չճանաչող մամուլը դառնայ մեր առանձին հոգացողութեան առարկան և այդ մամուլի գործակալներն ու թղթակիցները տարածեն փրկակար գաղափարները և լոյս աշխարհ հանեն հայ ժողովրդի արցունքն ու հոգոցը, այն ժամանակ՝ „թող փչէ՛ հիւսիս պաղպաղ երեսխա«... Այսքանը սահմաններ արհամարհող մամուլի մասին։

Իսկ ի՞նչ պիտի անեն „տէրտէրական թօրբա«, „մածուն«, „տիրացու«, և իրաւամբ այլանուններ վաստակած հանդէսներն ու թերթերը։ „Մշակ«, «Մուրճ« „Տարազ«, „Լումայ«, „Նոր-Դար« և այլն, միայն մի ասպարէզ ունին, որ կայանում է մարդօգուտ գիտութիւնների մէջ։ Ռուսական գրաքննիչը թոյլ է իր մկրատով գիտութեան առջև, թէև նա գունաւորել ու խարդախել գիտէ այդ գիտութիւնը։ Ծանօթացրէ՛ք հայ ընթերցողին գիտութեան հետ, քանի որ անզօր էք այլ կերպ մի գործ կատարել։ Գիտութիւնն յեղաշրջող ոյժ է։ Չարին ու բարին գիտակից մարդը հեշտ է ըմբռնում իրերի դրութիւնը։ Ահա՛ գործունէութեան լայն ասպարէզ։

Ու եթէ մեր հանդէսները անկարող կը լինեն ըմբռնել այս միտքը, եթէ նրանք կը շարունակեն ոտնահարել գիտութիւնն ու իրանց ծաւալման համար յոյս կը դնեն լոկ ազգասիրութեան վրայ, — նրանց գործն ու ազդեցութիւնը կը լինի կասկածելի ու անօգուտ։ Հայ ընթերցողը որոշ պահանջներ ունի. նա իր սրտին և ուղեղին ազդող նիւթ է պահանջում հայ մամուլից։ Բաւակա՛ն է որքան ոտնահարուեցին այդ պահանջները։ Հայ ընթերցողին էլ հետաքրքիր չեն Լեօ-Շիրվանզադէական բլթոցը, Մըշակ-Լումայական կռուութիւնները։ Հայ թերթը, եթէ միայն նա հրատարակւում է հասարակութեան համար, պէտք է ծառայէ այդ հասարակութեան և ո՛չ թէ դառնայ կեղտոտ ու մանր հաշիւների ասպարէզ։ Մենք պահանջներ ու սպասելիքներ ունինք հայ մամուլից...

Բաքու. Ջրաբերդեան

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԻՄ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ Ա—ԻՆ

ՆԱՄԱԿ V.

Սիրելի ընկեր!

(շար. նախորդ թիւէն եւ վերջ)

Ցաւօք սրտի պէտք է ասել, որ՝ պղերգ, շուայտ, անտարբեր և ալկօհոլի խոնարհ երկրպագու Ռուս մասսան մինչև ոգն ու ծուծը — բառիս ամենալայն նշանակութեամբ — անբարոյականութեան և աղքատութեան անողոք ճիրանների մէջ իւր սև հոգոցն է կարդում, որ վեներական զազրելի ախտերի, ժառանգական ալկօհոլիզմի և նոյնատեսակ հիւանդութիւնների ծանր հարուածների տակ հեծում է Ռուս ժողովուրդը, որ ամենայն անտարբերութեամբ նոքա իրենց տկլորուբոպիկ երեխաներին, կնկան, սոված ու ծարաւ, սառնամանիքների աշխարհում թողնելով, իրենց ամենավերջին կոպէկը (իսկ այդ էլ չեղած դէպքում իր տան ամենավերջին հագուստը կամ իբեղէնը տանում ծախում) և գինետների ու հասարակաց տների մշտնջենական պատուաւոր հիւրեր լինելուց ձեռք չեն քաշում, իսկ իրենց կանանց առաջարկում են անբարոյականութեան անարգ կոպէկներով իրենց և իրենց երեխաներին պահել։ Դժրահամար ինք պետութիւնը ոչ թէ միայն չի աշխատում ժողովրդի այդ անմխիթար կացութեան առաջն առնելու, այլ ընդհակառակը, նա ինքն է ամենափառաւոր կերպով նպաստում այդ անբարոյականացուցիչ կործանիչ հիմնարկութիւնների յառաջ տանելուն և ծաղկեցնելուն։ Այդ անում է կառավարութիւնը, բացի մի քանի ամենայետին նպատակներից, և նորա համար, որ իւր ամենամեծ եկամուտը հէնց այդ 2 հիմնարկութիւններից է ստանում, որ միմիայն խմիչների պետական-մենավաճառումից (ինչպէս գիտես, 1894 թ. ռուս պետութիւնը Ռուսաստանի ոգելից խմիչքների վաճառը միայն իրեն է վերապահել — որպեսզի Ռուսաստանի հարբեցողութիւնը մեղմացնելու. բայց արի տես, որ հիմայ աւելի է սաստկացել և այլանդակ ձևականութիւնների է հասել) իւր ամբողջ պետութեան եկամուտների երրորդ մասը ստանում է։ Ռուս պետութիւնը մինչև անգամ արգիլած է Ռուսաստանի միակ հակալկօհոլական ընկերութեան („Общ. Трезвости„) իւր ծրագրի մէջ առ հասարակ „ալկօհոլի միանգամայն վնասակարութեան« բառեր գործածելու, այլ պէտք է լինի „ալկօհոլի չափից դուրս գործածութեան վնասակարութիւն« բառերը. որովհետև պարզ է, որ ամենից առաջ պետութիւնը չի ուզում իւր հսկայական եկամուտներից զրկուել՝ էլ հոգ չէ որ ժողովուրդը փչանում, անբարոյականանում է։ Բայց չէ՞ որ պետութիւնն էլ հէնց այդ է ցանկանում — պղտոր ջրում ձուկ որսալու համար։

Չմոռնամ այստեղ շեշտել, որ Ռուսաստանում պրօստիտուցիան (ֆիզիք. և բարոյ. անկումը) միմիայն՝ այսպէս ասած՝ պաշտօնական „հասարակաց տներ« և „գինետներ« բառերով չի սահմանափակվում. Ես այնքան էլ յոռետես չեմ կեանքի վերաբերմամբ։ Խնդիրը նորանումն է, որ իւրաքանչիւր մի փողոց, հրապարակ, հիւրանոց, ճաշարան, թատրոն, այգիներ, մի խօսքով իւրաքանչիւր մի քայլափոխում, թէ կարիքից ստիպուած և թէ մանաւանդ անզուսպ տռփանքի համար իրենց թանկագին կեանքն ու պատիւը վաճառող կանանց և աղջկանց անվերջ լէգէոնների կը պատահես։ Մի զարմանար, որ Ռուսաստանի քաղաքներում ոստիկանութեան հետ թև թևի տըւած, նոցա աչքի առաջ գիշերները և մինչև անգամ ցերեկները՝ շրջիկ պրոստիտուտկաների ձեռքից ազատուել չի լինի, բռնութեամբ միամիտ ճանապարհորդներին իրար են քաշքշում։ Երևակայիր մի րոպէ, թէ մեզ նման արևելցի մի նահապետական ընտանիքի անդամի վրայ ի՜նչ սոսկալի տպաւորութիւն պէտք է գործի այս անասնային տեսարանը...

Չէ, ընկեր! Հրէական ճանաչուոր երևակայութեան անբարոյականացած Սոդոմ և Գոմոր քաղաքներն էլ ներկայ Ռուսաստանի քաղաքների, գիւղերի և մինչև անգամ ընտանիքների ծայրագոյն անբարոյականութեան հետ չեն կարող մրցել։ Մինչև օրս դժբաղդաբար ռուս պետութեան աջ ու ձախ սփռած միակ ցիֆիլիզացիան այդ է եղել։ Որտեղ որ ռուս բանակը ոտք է կոխել, այդ է եղել նուաճուած ազգերի յետագայ սերունդներին թողած իւր բռնակալական մեծագործութեան աւանդն ու ցիֆիլիզացիան, և այդ է եղել մինչև օրս նորա կոպիտ քաղաքականութեան խախուտ ու տմարդի նշանաբաններից մէկը։ Ողորմելի՜ քաղաքականութիւն...

Դժբաղդաբար ռուսական քաղաքակրթութիւնից չէին կարող զուրկ մնալ և մեր երբեմնի նահապետական Կովկասի մաքուր քաղաքները՝ որտեղ թափուած են հազարաւոր պոռնիկ կանայք և աղջիկներ, որտեղ փայլում են հասարակաց տների և հարբած վեր ընկածների քաղաքակրթութիւն տարածող ջեռուցիչ ճառագայթները։ Մենք էլ իհարկէ տարաբաղդաբար զուրկ չենք կարող մնալ այդ անխուսափելի ցիֆիլիզացիայից։ Մենք հայերս էլ այժմ թունաւոր վեներական ախտերի, ռուս կանանց հետ ունեցած ապօրինի (մինչև իսկ յաճախ օրինաւոր) ամուսնութիւնների, բաքոսի և կարտի սեղանների վրայ լուսացնող են. են. բացասական քաղաքակրթութեան կողմից յետ չենք մնում „Մայր-Ռուսաստանից«։

Ասում են, որ Անիում ինչ որ „կուսանաց վանք« (թէ՞ հասարակած տուն„ անուան տակ մի քանի հարիւր կոյսերի համար վանք պէտք է շինեն։ Մինչև անգամ անցեալ ամառ ուսումնասիրելու և մանրամասն տեղեկութիւններ հաւաքելու համար. ռուսական մի յանձնաժողով Անի էր գնացել։ Երբ Անիի ներկայ կըրակոտ վանահայր Յովհաննէս վարդապետը լսում է այդ բանը՝ բարկութիւնից՝ կատաղած պատասխանում է, որ „ես էլ 400 հատ վարդապետ եմ բերելու նոցա մէջ«։ Իսկ ի՞նչ ես կարծում, փոխանակ նոքա ամաչելու, ծիծաղել են։ Եւ շատ պարզ է, քանի որ իրենք էլ Աստուծուց այդ են ուզում...

Վերջերքս յամառ կերպով լուրեր է պտտում, որ այդ միևնոյն ստոր միտումներով, ռուսաստանից եկաց հազարաւոր պոռնիկ կանանց խմբերով ՝պէտք է հեղեղեն Կովկասի քաղաքները... Կեցցէ՜ ռուսական պօլիտիկան և նորա ցիֆիլիզացիան։

Ցտեսութիւն
Քեզ միշտ սիրող ընկեր՝

Մոսկուա Արտաք

ՆԱՄԱԿ ՀԱՅՐԵՆԻՔԷՆ

Ա...X գիւղ. 20 փետր. 1904

Ազնիւ բարեկամս,

Թէպէտև շատոնց կը փափաքէի ձեզ մի նամակ գրել, բայց և այնպէս այլևայլ պատճառներով յետաձգուեցաւ։ Ես լաւ գիտեմ որ այս նամակը ստանալով՝ մէկ կողմէն պիտի ուրախանաք, իսկ միւս կողմէն պիտի տխրիք, երբ պարունակութիւնը հասկնաք։

10—15 օր առաջ մի քանի թիւրք ոստիկաններ մեր գիւղը եկան տուրքերը հաւաքելու համար, և այնպիսի միջոցներ ձեռք առին որ խեղճ գիւղացիքս չի կարողացանք դիմանալ անոնց անխղճութեան։ Այս անարգ ոստիկանները, ինչպէս ամէն անգամ, այս անգամ ալ ստիպեցին, որ

նախ իրենց պէտքերը հոգալուն։ Բաւականին ուտել խմելէ յետոյ, երբ կարգը եկաւ տուրքերը հաւաքելուն, սկսան գիւղին մէկ ծայրէն միւսը պտտիլ։ Ամէն կողմ ճիչ, աղաղակ կը լսուէր և ցաւալի տեսարաններ կը պարզուէր։ Խեղճ գիւղացին սարսափահար՝ չունենալով դրամ, որ այդ անհիմն տուրքերը վճարէ, ինչ ընելիքը չէր գիտեր. ոմանք տուներէն սկսան փախչիլ, ոմանք ալ պարտք–խարճ ընելով կարողացան երկու օր կերակրելէ յետոյ զանոնք ճամբու դնել։ Բայց մի քանի օր անցած, դարձեալ եկան անոնք ու նորէն պարզուեցան միևնոյն տեսարանները։ Ծեծ, բանտ այլևս մեզի համար ամենօրեայ դէպքեր են։

Մի քանի ամիս առաջ նոր օրէնք ելած էր թէ ամէն անասունի համար պէտք է տուրք վճարել, այսինքն մէկ ջորիին 30 դահեկան, ձիուն՝ 20, կովուն ու եզին՝ 10–ական, հաւին և ուրիշ թռչուններու՝ 3 1|2–ական դահեկան եյն։ Ահա այսպիսի միջոցներով ալ կառավարութիւնը կուզէ մի քիչ աւելի դրամ չորթել։ Եւ կարծես չէր բաւեր աս, անխիղճ կառավարութիւնը եկաւ լուծ մըն ալ աւելցնել մեր վզին։ Կառավարական բոլոր թուղթերը, որոնց վրայ կը փակցուին արդէն հին նամակադրոշմները, հիմայ նոյնպէս պէտք է կրեն եղեր նոր ելած Հիճազի մարքաները, որոնց գինն է 20 դահեկան։

Կառավարութիւնը՝ սաստիկ նեղութեան մէջ՝ գիշեր ցերեկ կը մտածէ դրամ գտնել... և տուժողը միշտ հայն է։ Վերջերս թուրք պաշտօնեաները ամսական առած չըլլալով՝ կը դիմեն կառավարութեան. ան ալ կը պատասխանէ. «ահա՛ հայերը, ինչ կընէք ըրէք, մենք դրամ չունինք տալու»։ Այսպէս թուրք պաշտօնեաները՝ աւելի սիրտ առած՝ չարունակ կը յարձակին հայ գիւղացիին վրայ և բռնութեամբ դրամ կը ժողվեն...

Այս է մեր վիճակը և միշտ ցաւալի՝ քանի կայ մեր վզին բռնապետական այս անարգ լուծը։ Մեր վերջին յոյսը դրած ենք արտասահմանի մեր հայրենակիցներուն վրայ...

Սպասելով ձեր բարի լուրերուն, միշտ ձերդ՝

Թ. Ա.

ԿԱՐՍ, 1904 թ. Մարտ

Ի շարս ռուսական բարբարոսութիւնների, հարստահարութիւնների և խժդժութիւնների՝ մենք մեր նախորդ թղթակցութիւնների մէջ տուել էինք նաև նմոյշներ Կարսի ոստիկանապետ գիժ Միխակօ Խէրխէուլիձէի քստմնելի մատնութիւններից, զըրպարտութիւններից, որոնց զոհ գնացին — այժմ էլ զոհ են գընում — Կարսի հայ ժողովրդի միջից փոքր իշատէ աչքի ընկնող երիտասարդները, վաճառականները, արհեստաւորները։ Գիժ Միխակօյի Կարսի հայ ժողովրդի վրայ իշխելը չա՛տ կարճատև եղաւ։ Այն մարդը, որ երէկ սովորական գործեր էր կատարում, այսօր ինքն է ընկել այս կամ այն հայ վաճառականի, արհեստաւորի ձեռքն ու ոտքը — փրկել իւր կեանքը «յանուն մարդասիրութեան», «յանուն քրիստոնէութեան», «իսէր Աստուծոյ», «իսէր իրենց (հայերի) զաւակների». վասնզի ինքը վաստկած լինելով խոզի նման 13 հատ աղջիկ ու տղայ, — որոնք բոլորն էլ ողջ ու առողջ են, — եթէ իրեն (ոստիկանապետին) պաշտօնից հանեն՝ անօթութիւնից կը ջարդուին...

Ժամանակաւոր յաջողութիւնից հպարտացած, գոռոզացած՝ այդ ինքն ըստ ինքեան ոչնչութիւն կազմող մարդուկը ա՜յնքան լրբացաւ, երբ առաւ Կարսի նահանգի անտէրութիւնից, որ սկսեց ինքնիշխան կառավարել երկիրը՝ հարիւրաւոր հայ ընտանիքներին զրկելով աշխատող ձեռքերից, աքսոր ղրկելով կամ բանտ նետելով։ Այսօր բազմաթիւ անմեղ հայերով լի են Կարսի հսկայ բանտերը, այսօր բազմաթիւ հայեր Ռուսիոյ ամենահեռաւոր խորքերում տառապում են, տարագրութեան մէջ ախ ու վախ քաշելով՝ իրենց ընտանիքը, սիրասուն սովալլուկ զաւակները յիշելիս...

Ընթերցողներին արդէն յայտնի է որ Կարսի ոստիկանապետը, իւր օգնականը և մի նախկին յոյն քարտաշ գիւղացի Խարալամպիյ (Համբօ կոչեցեալ) Փիլօրովը — որից 100 րուբլի ոստիկանապետը իւր օգնականի ձեռքով կաշառք առնելով՝ անցեալ տարի նշանակել է ոստիկանատան թարգմանի պաշտօնում — վերջին դէպքերից օգտուելով՝ խոշոր գումարներ չորթեցին հայ վաճառականներից, հարուստներից, որպէսզի իբր թէ կասկածելի հայերի ցուցակից հանել տան նրանց... Եւ այդ նպատակով իրենք — երեքը մասին — կազմելով մի ահագին ցուցակ՝ պարբերաբար, հերթով կանչում էին իրենց մօտ հայերին և յայտնում որ նրանք դատապարտուած են աքսորի իբրև յեղափոխականներ և այլն։ Այն ժամանակ ըսկսվում էր սակարկութիւնը. հարիւրներից բարձրացնելով մինչև հազարի կամ հազարների՝ նըրանք «կասկածելի հայերի» անուանց և ազգանուանց դէմ, նըրանց ներկայութեանը, գրում էին (իհարկէ փողերը ստանալուց յետոյ) թէ՝ «մեր կատարած նոր քննութիւնից պարզըւեց, որ այս ինչ հայը բոլորովին մասնակից չէ հայ յեղափոխական քստմնելի գործին, ուստի անպարտ է ճանաչուած»... Եւ այդ զզուելի ո՛չ մի երկրում թերևս մինչև օրս — բացի Ռուսիայից — տեղի չունեցած նոր ձևի հարստահարութիւնը, ճնշումը, յափշտակութիւնը տևում է մի ամբողջ տարի՜... Բայց դիմակը պատռուեց և մեր հրէշը ներկայացաւ իւր պատրօններին — աչքով (մի աչքը չի՛ տեսնում) ու հոգով կոյր նահանգապետ Սամօյլովին ու կառավարչապետին — որոնք, հակառակ իրենց բուռն ցանկութեան — պաշտպանել իրենց արժանաւոր ծառայ Միխակօյին — անկարող են այժմ պաշտպանել... վասնզի գործը կամաց–կամաց խոշորանալով՝ վերջի վերջոյ պիտի հասնի «ամենազօրմած» թագաւոր կայսրին։

Բանը նրանումն է, որ 1903 թ. օգոստոս ամսուայ ընթացքում կալանաւորուած բազմաթիւ հայերին գլխաւոր բանտում տեղ չլինելու պատճառով՝ վարձում են մի նոր շինութիւն, ուր և զետեղում են նրանց, այդ անմեղ «քաղաքական յանցաւորներին»։ Նոր բանտի կառավարիչ է նշանակվում մեր ծանօթ Համբօ Փիլօրովը, որ քաջ հայերէն խօսել գիտենալով՝ մտնում է պարզամիտ հայ բանտարկեալների մէջ, ռուսատեաց ձևանալով դուրս քաշում նրանցից շատ «գաղտնիքներ» ու պարբերաբար գրաւոր յայտարարութիւններով հաղորդում իւր պատրօնին՝ Միխակօյին.... Այդ ծառայութեանց համար էլ՝ իբր վարձատրութիւն՝ ոստիկանապետը, հակառակ ռուսաց օրէնքի, ծածուկ թոյլտուութիւն է ձեռք բերում Փիլօրովի համար զինուորական աստիճանաւորների նման համազգեստ հագնելու և ուսանոցներ դնելու։ Նախկին տգէտ, քարտաշ յոյնը՝ շլացած գրօշանաց ուսանոցներից՝ բանտում և՛ս կատարում է մի շարք սոսկալի գործեր, այսինքն ոստիկանապետի կարգադրութեամբ ու գիտութեամբ բանտարկեալների հարիւրաւոր հարազատների ու բարեկամների բերած կամ ղրկած փողերը տէրերին չէր հասցնում, այլ բաժանում էր՝ իրա, ոստիկանապետի և վերջինիս օգնականի միջև։ Այսպէս Ծննդեան նախընթաց և Բուն–բարեկենդանի օրերը բազմաթիւ հայերից ստացուած հարիւրներից ո՛չ մի կոպէկ տէրերին չհասցնելուց իզատ՝ բանտարկեալներից էլ սկսում են մեծ քանակութեամբ փող կորզել, որպէսզի նոցա պատիժը թեթևացնեն և Խարկովի, Օրէնբուրգի, Ուֆիմսկի, Իրկուտսկի և այլ հեռաւոր նահանգներ աքսորելու փոխարէն՝ ղրկել տան Նոր–Նախիջևան, Րօստով Դօնի վրայ և այլ մօտակայ նահանգներ ու գաւառներ։ Սակայն ցաւ ի սիրտ պիտի ասել, որ այդ ստոր և միանգամայն գազանային միջոցներով խե՜ղճ հայ բանտարկեալների վերջին կոպէկը գրպանից հանելով՝ իրենց խոստումը էլի չէին կատարում, այլ ընդհակառակը, ամենքին չարաչար պատիժներ էին տալիս, իսկ՝ իրանք ...ժամանակաւորապէս հրճւում։

Սակայն այդ հարստահարիչ պաշտօնեաների բաղդի անիւը ընդմիշտ շրջւում է։ Ահա թէ ինչպէս։ Բանտի կառավարիչ Համբօ Փիլօրովը կամենալով ոստիկանապետին 900 ր. կաշառք տալով ձեռք բերած պաշտօնը իւր վրայ ձրի նստացնել, «քաղաքական յանցաւորներից» մէկին՝ Երւանդ Ղազանջեանից մի խոշոր կաշառք վերցնելով՝ բանտից փախցնում է. սակայն նա չի կարողանում օգտուիլ իրեն «շնորհուած» ազատութիւնից և Ալէքսանդրապօլում կալանաւորուելով՝ բերվում է նորից Կարսի գլխաւոր բանտը։ Կամա՜յ ակամա՜յ նահանգապետի հրամանով Երևանից գալիս է քննիչ և մանրամասն քննութիւն կատարում այդ առթիւ։ Թէ՛ Ղազանջեանը և թէ ուրիշ բանտարկեալ հայեր երևան են հանում Համբօի մի շարք զեղծումները և այն որ նա իւր պատրօնի՝ ոստիկանապետի՝ անունով թալանում էր բանտի մէջ իւրաքանչիւր հային։ Առիթից օգտւելով՝ հայ թալանուած վաճառականներից էլ խնդիրներ տուողներ եղան որոնք մի առ մի թւում են մեր հերոս յոյնի սխրագործութիւնները...

Գիժ Միխակօն՝ տեսնելով որ իւր դիմակը հետզհետէ վերցւելով ինքը պէտք է ներկայանայ պատրօններին իւր ամբողջ հրէշային այլանդակութեամբ, համոզում է «ծերունազարդ» նահանգապետին անմիջապէս իսպառ հեռացնել Համբօին պաշտօնից, որով և կը դադարեն ամեն տեսակ գժգոհութիւններ հայերի կողմից... Սակայն մեր «խելօք» վրացին աղուէսի պէս երկու ոտքով ինքնաբերաբար՝ ընկաւ թակարդը։ Խորամանկ յոյնը ոստիկանապետի օգնականի միջոցով պահանջեց Միխակօից չարձակել իրեն պաշտօնից, հակառակ դէպքում ինքն էլ հարկադրուած կը լինի բարձր իշխանութեան առջև բաց անելու ոստիկանապետի անթիւ գաղտնիքները, կաշառակերութիւնը, և հաստատելով այդ ամենը փաստաթղթերով՝ տնով–տեղով յաւիտենական աքսոր ղրկել կուտայ Սիբերի խորքերը...

Մեր «խելօք» ազւէսը մնացել էր երկու կրակի մէջ. ո՛չ կարող էր այլ ևս պաշտպանել գազան կտրած յոյնին և ո՛չ էլ արձակել պաշտօնից։ Երկար կը լինէր նըկարագրութիւնը, եթէ կամենայինք մի առ մի թուել այն միջոցները, որոնց դիմեց յիմար վրացին Համբօին համոզելու համար, որ հեռանայ պաշտօնից առանց իւր գաղտնիքները երևան հանելու. բայց նա մնաց անդրդուելի իբրև «կամքի տէր» յոյն...

Հմայեակ Դիւմախեան

(Շարունակելի)

Ստացանք Սօֆիա հրատարակուած Պուլկ.-Հայ.-Տաճ. մաքուր տպագրութեամբ ԲԱՌԱՐԱՆ-ը, որ կը բաղկանայ 592 էջէ և կը պարունակէ մօտ 30,000 բառ։ Գինն է 5 ֆրանք։
Գնելու համար դիմել հեղինակին՝ Աստուր Մկրտիչեան — Սօֆիա։

Отговорникъ: Степанъ Г. Степанянъ
Печат. Б. Н. Малджиевъ. — Русе.